

คอลัมน์ "จากท่าพระจันทร์ถึงสนามหลวง"

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันศุกร์ที่ 12 มีนาคม 2536

ท่าพระจันทร์ในบริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทย

รังสรรค์ ทัศนะพรพันธุ์

เมื่อผมเริ่มจำความได้ ผมมาอาศัยอยู่บ้านท่าช้างวังหลวงแล้ว ชีวิตในวัยเด็ก จึงวนเวียนเที่ยวชุกชุกชนระหว่างบริเวณวัดระฆังโฆสิตาราม วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ สนามหลวง และท่าพระจันทร์ แม้เมื่อเข้าโรงเรียน ก็ต้องนั่งรถรางผ่านท่าพระจันทร์และสนามหลวงเกือบทุกวัน ครั้นเมื่อเข้ามหาวิทยาลัย ก็มีอาจหลีกเลี่ยงท่าพระจันทร์ไปได้ จนแม้แต่เมื่อจบการศึกษา และออกทำงานหารายได้ ก็ยังคงต้อง 'จอดป้าย' ท่าพระจันทร์อยู่ดี

ผมจึงได้เห็นการเปลี่ยนแปลงของท่าพระจันทร์ตลอดช่วงเวลากว่า 40 ปีที่ผ่านมา จนเคยคิดเล่นๆว่า หากมีสาขาวิชา 'ท่าพระจันทร์ศึกษา' ผมสมควรจะมีส่วนร่วมร่างหลักสูตรสาขาดังกล่าวนี้ด้วย

ความรู้ทางประวัติศาสตร์อันกะพล่องกะแพลงทำให้ผมเข้าใจว่า บริเวณที่เรียกว่าท่าพระจันทร์ทุกวันนี้ บางส่วนเป็นอาณาบริเวณของวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์มาแต่เดิม แต่ผมไม่มีเวลาสืบค้นว่า กำแพงวัดมหาธาตุฯด้านถนนมหาธาตุอยุ่ร่นมาอยู่ในแนวปัจจุบันตั้งแต่ยุคสมัยใด

สภาพทางภูมิรัฐศาสตร์ทำให้ท่าพระจันทร์มีลักษณะเป็น 'รัฐกันชน' ระหว่างวังหลวงกับวังหน้า ใน 'วิกฤติการณ์วังหน้า' ทั้งในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี 2475 เมื่อสนามหลวงแปรสภาพเป็นสมรภูมิทางการเมือง ท่าพระจันทร์ก็มีลักษณะเป็น 'รัฐชายขอบ' ของสมรภูมินั้น ยิ่งเมื่อมีการสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในปี 2477 ด้วยแล้ว การที่จะเข้าใจประวัติศาสตร์การเมืองของท่าพระจันทร์ได้โดยถ่องแท้ ย่อมต้องศึกษาบทบาททางการเมืองของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงไม่ได้

ตามความเข้าใจของผม ชุมชนท่าพระจันทร์เพิ่งจะเติบโตใหญ่หลังจากการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง บทบาททางเศรษฐกิจของชุมชนท่าพระจันทร์ก็คือ การผลิตบริการทางเศรษฐกิจเพื่อสนองตอบความต้องการของนักศึกษา ม.ธ.ก. ชุมชน

ท่าพระจันทร์จึงเต็มไปด้วยร้านอาหาร บางร้านก็ผลิตบริการและขายสินค้าที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัย ดังเช่นร้านเครื่องเขียน ร้านขายหนังสือพิมพ์ ร้านถ่ายรูป และร้านให้เช่าเสื้อครุย เพียงแต่ไม่สามารถเทียบจำนวนกับร้านอาหารได้เท่านั้น

ในชั้นแรกเริ่ม ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของท่าพระจันทร์มีอาจเทียบเคียงกับท่าช้างวังหลวงได้ ชุมชนท่าช้างวังหลวงประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อสนองตอบความต้องการของผู้สัญจรไปมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ใช้บริการเรือข้ามฟากระหว่างพระนครกับธนบุรี ซึ่งต่างจากชุมชนท่าพระจันทร์ที่ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อสนองตอบความต้องการของนักศึกษาธรรมศาสตร์เป็นด้านหลัก

ผมเข้าใจว่า การใช้บริการเรือข้ามฟากด้านท่าช้างวังหลวงในชั้นแรกเริ่มมีมากกว่าด้านท่าพระจันทร์ เหตุผลสำคัญน่าจะเป็นเพราะมีรถเมล์หลายสายผ่านท่าช้างวังหลวง แม้จนถึงต้นทศวรรษ 2500 มีรถเมล์เพียงสายเดียวเท่านั้นที่ผ่านท่าพระจันทร์ เมื่อผมเข้าเป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปี 2507 เศรษฐกิจท่าพระจันทร์เริ่มดีคู่เทียบเคียงท่าช้างวังหลวงแล้ว ครั้นมาถึงทศวรรษ 2510 การขยายตัวทางเศรษฐกิจของท่าพระจันทร์ก็แซงหน้าท่าช้างวังหลวง การสร้างบ้านแปลงเมืองด้านธนบุรี (urbanization) และการเพิ่มขึ้นของประชากร ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงเส้นทางเดินรถโดยสารประจำทาง ซึ่งทำให้มีรถเมล์ผ่านท่าพระจันทร์มากขึ้น นับเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้การใช้บริการเรือข้ามฟากด้านท่าพระจันทร์เพิ่มปริมาณขึ้นเป็นอันมาก

การขยายตัวของจำนวนผู้สัญจรด้านท่าพระจันทร์มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจของท่าพระจันทร์ กิจกรรมทางเศรษฐกิจของท่าพระจันทร์ ซึ่งแต่เดิมมุ่งสนองความต้องการของนักศึกษาธรรมศาสตร์ ก็เริ่มเปลี่ยนไปสนองความต้องการของผู้สัญจรที่มีโชนักศึกษากันในบัดนี้มิอาจกล่าวได้อย่างเต็มปากเต็มคำต่อไปอีกว่า ชุมชนท่าพระจันทร์ต้องพึ่งพิงตลาดนักศึกษา ธรรมศาสตร์เป็นด้านหลัก

ท่าช้างวังหลวงก็มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจเช่นเดียวกัน การขยายตัวของมหาวิทยาลัยศิลปากร และการเติบโตของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ทำให้ท่าช้างวังหลวงเปลี่ยนโฉมไป แต่การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญที่ชุมชนท่าช้างวังหลวงและชุมชนท่าพระจันทร์มีประสบการณ์ร่วมกันก็คือการเติบโตของภาคเศรษฐกิจนอกระบบ (informal sector)

ผมยังจำได้ดีว่า เมื่อเกิดกบฏแมนฮัตตันในปี 2494 นั้น ท่าช้างวังหลวงยังไม่มีแผงลอย แต่ทุกเช้าจะมีหาบเร่ข้ามฟากจากฝั่งธนบุรีนำผลผลิตจากเรือสวนบริเวณคลองบางกอกน้อย มาขาย แม้คำที่หาบเร่เข้าใจว่าเป็นชาวสวนเกือบทั้งหมด ภาพแม่ค้าหาบเร่ในยามเช้าปรากฏที่ท่าพระจันทร์เช่นเดียวกับท่าช้างวังหลวง แต่ต่อมาท่าช้างวังหลวงก็เริ่มมีแผงลอย การเกิดและการตายของแผงลอยขึ้นอยู่กับนโยบายของทางราชการเป็นสำคัญ บางยุคสมัย

เทศบาลจังหวัดพระนครศรีอยุธยาไปจัดระเบียบแฉ่งล่อยบริเวณท่าช้างวังหลวง แต่ภายหลังก็รี้อแฉ่งล่อยเหล่านั้นทิ้งเสีย

ภายหลังจากที่รัฐบาลได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเพียงทศวรรษเศษ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไม่สมดุลก็ขับเคลื่อนให้ชาวชนบทเข้าเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรุงเทพมหานคร บ้างก็กลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคหัตถอุตสาหกรรม บ้างก็ตบเท้าเข้าสู่ภาคบริการ แต่บางคนก็หันไปประกอบกิจกรรมเศรษฐกิจนอกระบบ หาบเร่แฉ่งล่อยขยายตัวพร้อมๆกับการเติบโตของภาคเศรษฐกิจนอกระบบในกรุงเทพมหานคร

นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 หาบเร่แฉ่งล่อยก็แผ่ขยายอาณาจักรครอบคลุมทั่วท่าช้างวังหลวงและท่าพระจันทร์ แม้กรุงเทพมหานครจะพยายามปราบปราม แต่ก็ไม่สำเร็จ ต่อมา กรุงเทพมหานครกลับดำเนินนโยบายให้ท่าพระจันทร์และท่าช้างวังหลวงเป็นอาณาจักรแห่งหาบเร่แฉ่งล่อย ทั้งนี้ด้วยการขับเคลื่อนหาบเร่แฉ่งล่อยค้าของเก่าริมคลองหลอด (ด้านโรงแรมรัตนโกสินทร์) ให้มาอยู่บนบาทวิถีถนนมหาธาตุและถนนพระจันทร์ ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า บริเวณถนนราชดำเนินและสนามหลวงเป็นหน้าตาของบ้านเมือง ราชการไทยไม่ต้องการให้มีภาพหาบเร่แฉ่งล่อยเป็นที่อุจาดนัยน์ตาของชาวต่างประเทศและแขกบ้านแขกเมือง ด้วยเหตุดังนั้น ถนนมหาธาตุและถนนพระจันทร์จึงกลายเป็น 'ชุมชนแออัด' พร้อมๆ กับที่ท่าพระจันทร์แปรสภาพเป็น 'สลัมคอนกรีต'

ท่าพระจันทร์ในฐานะที่เป็นดินแดนส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทย ย่อมมีอาจดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวโดยปลอดพ้นจากอิทธิพลและผลกระทบอันเกิดจากกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้ ท่าพระจันทร์ได้รับผลกระทบจากยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไม่สมดุลดุจเดียวกับดินแดนส่วนอื่นๆของประเทศ การลดความสำคัญของภาคเกษตรกรรมในโครงสร้างการผลิตของระบบเศรษฐกิจไทยตลอดช่วงเวลาว่า 40 ปีที่ผ่านมา ก็เห็นได้จากภาพเศรษฐกิจที่ท่าพระจันทร์ ภาพหาบเร่ชาวสวนที่นำผลผลิตการเกษตรจากเรือสวนริมคลองบางกอกน้อยข้ามฟากมาขึ้นท่าพระจันทร์และท่าช้างวังหลวงเหือดหายไปเกือบหมดสิ้น การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตของท่าช้างวังหลวงเพื่อสนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศก็ดี และการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตของท่าพระจันทร์เพื่อรองรับกระบวนการสร้างบ้านแปลงเมืองของธนบุรีก็ดี รวมตลอดทั้งการที่ท่าพระจันทร์และท่าช้างวังหลวงแปรสภาพเป็นอาณาจักรแห่งหาบเร่แฉ่งล่อยก็ดี เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นในบริบทของกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทยทั้งสิ้น

ผมยังจำได้ดีว่า แม้เมื่อต้นทศวรรษ 2500 ท่าช้างวังหลวงและท่าพระจันทร์ยังมีลักษณะความเป็นชุมชนอยู่มาก สมาชิกในชุมชนล้วนแล้วแต่รับทราบเรื่องราวและความเป็นอยู่ของเพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างครัวเรือนค่อนข้างแน่นแฟ้น เพื่อนบ้านมักจะเข้าร่วมงาน

พิธีทางศาสนาของกันและกัน ดังเช่นงานทำบุญ งานบวช และงานแต่งงาน การทำอาหารและแบ่งปันให้เพื่อนบ้านเป็นเรื่องปกติ ลักษณะความเป็นชุมชนทำให้ชาวบ้านมีจิตสำนึกที่จะประกอบกิจกรรมร่วมกันในเทศกาลต่างๆ ดังเช่นการทอดกฐินและการจัดจี่วประจำปี และด้วยเหตุที่ชาวบ้านมีความสัมพันธ์ค่อนข้างแน่นแฟ้น การชูปชิตินินทาจึงเป็นเรื่องปกติและมีค่อนข้างมาก บางครั้งเสียงชูปชิตินินทาข้ามจากชุมชนท่าช้างวังหลวงไปสู่ชุมชนท่าพระจันทร์

กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนับตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา มีส่วนทำให้ลักษณะความเป็นชุมชนของท่าช้างวังหลวงและท่าพระจันทร์เสื่อมสลายไป ทั้งนี้ไม่เพียงแต่ว่าลักษณะความแปลกแยกจะเข้ามาแทนที่เท่านั้น หากทว่าโฉมหน้าของผู้คนภายในชุมชนก็แปรเปลี่ยนไปด้วย บ้างก็อพยพออกไปจากชุมชน โดยที่มีสมาชิกใหม่ย้ายเข้ามาแทนที่ บริเวณเดียวที่ยังดำรงไว้ซึ่งลักษณะความเป็นชุมชนไว้ได้ ก็คือ บริเวณตรอกท่าวัง ซึ่งอยู่ระหว่างท่าช้างวังหลวงกับท่าพระจันทร์ และมีลักษณะเป็นชุมชนแออัด

ความแปลกแยกระหว่างสมาชิกในสังคมมิใช่ปัญหาเดียวที่เกิดจากกระบวนการพัฒนา แต่ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่รัฐบาลเลือกใช้มีส่วนในการสร้างความเครียดในสังคมด้วย ผู้คนจำนวนไม่น้อยมีความรู้สึกไม่มั่นใจในชะตากรรมแห่งชีวิต และด้วยเหตุที่คนไทยยังไม่ยอมรับการเข้าพบจิตแพทย์ หมอดูจึงเป็นคำตอบของผู้คนจำนวนหนึ่ง สนามหลวงเคยเป็นแหล่งประกอบกิจกรรมของหมอดู แต่ด้วยเหตุผลอันไม่ปรากฏแน่ชัด กิจกรรมหมอดูบริเวณสนามหลวงได้ชบเซาไปเป็นอันมาก และได้ย้ายศูนย์ไปสู่ท่าพระจันทร์ ท่าพระจันทร์เพิ่งจะเติบโตใหญ่มาเป็นศูนย์กลางของกิจกรรมหมอดู เพียงเมื่อทศวรรษเศษที่ผ่านมา จากเดิมที่มีหมอดูตั้งโต๊ะรับทำนายชะตาชีวิตเพียง 1-2 คน จนเพิ่มขึ้นเป็นมากกว่า 10 คนในปัจจุบัน โดยที่ความต้องการบริการหมอดูเพิ่มขึ้นอย่างน่าตื่นใจ

ท่าพระจันทร์มิได้เป็นเฉพาะศูนย์กลางบริการหมอดูเท่านั้น หากยังเป็นตลาดซื้อขายพระเครื่องที่สำคัญด้วย การซื้อขายพระเครื่องซึ่งแต่เดิมเกิดจากความศรัทธาและความเชื่อในเรื่องเครื่องรางของขลังเป็นสิ่งสำคัญ บัดนี้ได้แปรเปลี่ยนไปเป็นเรื่องการซื้อขายเพื่อเก็งกำไร การเติบโตของตลาดพระเครื่องเกิดขึ้นควบคู่กับการเติบโตของระบบทุนนิยม เพียงแต่ยังไม่มี การปั่นราคาในขนาดที่เกิดขึ้นในตลาดหลักทรัพย์และตลาดอสังหาริมทรัพย์ เศรษฐกิจฟองสบู่ (bubble economy) ยังมีได้แผ่ขยายอาณาจักรมาสู่ตลาดพระเครื่อง ดังเช่นที่เกิดกับตลาดศิลปะวัตถุในยุโรป สหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น

ท่าพระจันทร์กำลังอยู่บนสายธารของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม หากเราต้องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแก่ท่าพระจันทร์ ก็จำเป็นต้องศึกษาสายธารแห่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้